

ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (XIX–ПОЧ. XX СТ.)

Ганна Єрмак

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розглянуті та систематизовані важливі законодавчі акти з проблем духовно-морального виховання молоді, видані для початкових навчальних закладів Православної Церкви Півдня України в XIX–на початку XX століття. Висвітлена пріоритетна роль православного духовенства у справі народної освіти. Обґрунтована необхідність використання морального потенціалу, як важливого елемента вдосконалення системи духовно-морального виховання молодого покоління. Автор доходить висновку, що вивчення досвіду роботи священнослужителів щодо організації системи шкільної освіти молоді становить не лише науковий, а й практичний інтерес для сучасної системи морального виховання.

Ключові слова:

духовно-моральне виховання, недільна школа, учнівська молодь, церковно-парафіяльна школа, школа грамоти.

Аннотация:

Єрмак Анна. Особенности духовно-нравственного воспитания учащейся молодежи в учебных заведениях Православной Церкви Юга Украины (XIX–начало XX века).

В статье рассмотрены и систематизированы важные законодательные акты по проблемам духовно-нравственного воспитания молодежи, изданные для начальных учебных заведений Православной Церкви Юга Украины в XIX–начале XX века. Раскрыта приоритетная роль православного духовенства в деле народного образования. Обоснована необходимость использования нравственного потенциала, как важного элемента совершенствования системы духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения. Автор приходит к выводу, что изучение опыта работы священнослужителей относительно организации системы образования школьной молодежи представляет собой не только научный, но и практический интерес для современной системы нравственного воспитания.

Ключевые слова:

духовно-нравственное воспитание, воскресная школа, учащаяся молодежь, церковно-приходская школа, школа грамоты.

Resume:

Yermak Hanna. Particular features of students' spiritual and moral education at Orthodox Church educational institutions in Southern Ukraine (in the XIX – early XX century).

The article considers and systematizes significant legislative acts for primary schools of the Orthodox Church in the South of Ukraine in XIX – the beginning of XX century related to the problem of young people's spiritual and moral education. It also covers the major role of orthodox clergy in the area of public education. The article substantiates the necessity of moral potential's application, as a necessary element of improving the system of the rising generation's spiritual and moral education. The author comes to the conclusion that studying of clergymen's operational experience in the process of students' school education is of great scientific and practical interest for the modern system of moral education.

Key words:

spiritual and moral education, Sunday school, students, parish school, school of literacy.

Постановка проблеми. У XIX–на початку XX ст. початкові навчальні заклади, що перебували у відомстві Св. Синоду, посідали значне місце в загальній системі тогочасної освіти. Система духовної освіти сприяла не лише підготовці великої кількості церковних пастирів, а й світських діячів у сфері політики, науки, літератури та мистецтва. Невіддільним складником освіти в духовних навчальних закладах було духовно-моральне виховання молоді, що сприяло формуванню морального світогляду молодого покоління на засадах християнства та народності. Саме в цей період була сформована цілісна нормативно-правова база навчальних закладів Духовного відомства, що спрямовувалася на посилення морального складника та підвищення ролі православних священників у системі освіти того часу. На нашу думку, вивчення досвіду роботи священнослужителів із питань морального виховання молоді в початкових церковних школах XIX–початку XX століття дасть змогу використати позитивні надбання минулого в сучасних освітніх умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування морально-духовних цінностей молоді та розвитку морально-етичної культури суспільства присвячені наукові праці таких вітчизняних учених, як Г. Блазій, Г. Бондаренко, В. Жуковський, Т. Климчик, Л. Москальова, Н. Рогожкова, К. Шовкалюк, І. Ящук та ін.

Проблема місця й ролі православного духовенства у процесі морального виховання особистості частково розглядалася в останніх дисертаційних дослідженнях: «Релігійно-моральне виховання в українських навчальних закладах східної Галичини кінці XIX – початку XX ст.» (Л. Генік); «Духовна освіта в Україні X – XVIII ст.» (В. Денисенко); «Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» (Н. Коляда); «Духовний розвиток учнівської молоді в регіональному культурно-освітньому просторі» (О. Омельченко); «Православна духовна освіта в Україні (1991–2001 рр.)» (Л. Рощина); «Духовне виховання молодших підлітків засобами християнської етики» (Т. Санникова);

«Церковно-парафіяльна освіта в Харківській єпархії (1799–1917 рр.)» (Г. Яковенко).

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування специфіки роботи навчальних закладів Православної Церкви в духовно-моральному вихованні учнівської молоді на Півдні України (XIX–поч. XX ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження. До освітніх реформ 60-х рр. XIX ст. початкова освіта не отримала належного поширення серед широких мас населення, загалом через недостатню кількість кваліфікованих учителів і обмежене фінансування з боку уряду. Значну роль у справі народної початкової освіти відігравали священнослужителі, оскільки вони не лише поширювали грамоту серед простого народу, а й мали величезний вплив на релігійно-моральне виховання дітей.

Роль і важливість духовенства у системі народної освіти були чітко визначені кількома законодавчими актами, а саме: наказом імператора «Про заснування сільських парафіяльних училищ і про викладання в них священно- і церковнослужителів...» (1805), «Про вивчення в усіх навчальних закладах Закону Божого...» (1811), «Статутом гімназій і училищ повітових та парафіяльних...» (1828) «Правилами початкового навчання поселенських і, зокрема, розкольників дітей» (1836). Ці законодавчі акти поклали на духовенство обов'язки не тільки вчителів, а й вихователів молодого покоління в дусі православної віри та народності.

Серед прихильників церковних шкіл і провідної ролі духовенства у сфері духовно-морального виховання молоді в системі початкової освіти були С. Аксаков, М. Алабовський, Н. Гіляров-Платонов, К. Победоносцев, С. Рачинський.

Так, С. Аксаков обстоював систему виховання, що мала базуватися на християнським учінні про мораль, і вважав, що «народ треба виховувати в дусі церковнім». На його переконання, освіта в початковій школі не повинна обмежуватися повідомленням елементарних знань. Найважливішим елементом процесу навчання молодого покоління має бути саме моральне виховання, інакше «навчання буде падінням» [2, с. 740]. Ідеал школи С. Аксаков бачив у тісному взаємозв'язку церкви та школи.

Із ним погоджувався св. М. Алабовський, який наполягав на тому, що «не всяка освіта сприяє моральності» [3, с. 3]. Він також виступав за союз церкви зі школою в моральному вихованні молоді, стверджуючи, що без цього справа народної освіти піде нанівець.

Громадській діяч і богослов Н. Гіляров-Платонов уважав, що духовенству належить

пріоритетне право у справі народної освіти. Він наполягав на важливості засвоєння молоддю основ християнської моральності, яка закладається в церковних школах. Тільки моральне виховання на засадах християнської релігії, на його думку, може втримати народ від морального розпаду [4, с. 139].

Відомий педагог С. Рачинський висловлював думку про те, що школа повинна стояти на твердій і вічній основі, забезпечити яку мають змогу лише представники сільського духовенства, які покликані зберігати народний дух і позитивно впливати на моральне виховання учнівської молоді [7, с. 19].

Зазначимо, що в освітній діяльності православного духовенства найважливіше і, безумовно, центральне місце посідала початкова народна освіта. Її впроваджували через сільські та міські церковно-парафіяльні школи, школи грамоти та недільні школи.

1. Церковно-парафіяльні школи.

Після скасування кріпацтва в 1861 р. ситуація з народною освітою істотно змінилася. Так, наприклад, було впроваджено «Положення про початкову народну освіту» (1864), у якому визнавалася важливість чіткого устрою початкових училищ, як необхідного засобу релігійно-моральної освіти народу. Згідно з цим «Положенням...» церковно-парафіяльні школи стали основним типом початкових шкіл. Головною метою згаданого «Положення...» та «Положення про початкові народні училища» (1874) було релігійно-моральне виховання молоді та поширення початкової освіти серед населення. У школах, як писав В. Григор'єв, мало бути «утвердження релігійно-моральних понять, що повинні настільки міцно бути засвоєні учнями, щоб залишалися в них непохитними впродовж усього їхнього життя» [5, с. 479]. У 1882 році на території Таврійської єпархії працювало 239 шкіл цього типу, у яких не тільки законовчителі, священники, а й світські вчителі безпосередньо впливали на розвиток і зміцнення моральності осіб, які навчалися в училищах Духовного відомства [6, с. 145]. «Правила про церковно-парафіяльні школи» (1884) стали початком реформи навчальних закладів такого типу. У § 9 цих правил зазначалося, що цей тип початкових шкіл повинен прищеплювати учням повагу до церкви та богослужіння для того, щоб відвідування церкви та участь у богослужінні стали потребою серця учнів. Зауважимо, що багато церковно-парафіяльних шкіл мали попечителів, які підтримували школи фінансово та допомагали духовенству у справі духовно-морального виховання молоді, що свідчило про підтримку церковних шкіл не тільки з боку уряду, а й з боку громадськості.

Однак через різні причини популярність і престиж шкіл Духовного відомства серед широких верств населення значно знизився наприкінці ХІХ–на початку ХХ століття. Так, у Катеринославській єпархії в 1903 р. було лише 108 церковно-парафіяльних шкіл [8, с. 586]. Найбільш важливими документами щодо діяльності церковно-парафіяльної школи були також «Положення про управління школами церковно-парафіяльними та школами грамоти» (1896) і «Положення про церковні школи» (1902), що були чинними до 1917 року, коли всі церковні школи на території Півдня України були ліквідовані Постановою Ради народних комісарів «Про передачу справи виховання та освіти з духовного відомства у відання Народного Комісаріату по просвіті».

Підкреслимо, що простому народові подобалося в церковно-парафіяльній школі те, що вона виховувала дітей біля сім'ї, у рідній парафії, не відриваючи молодь від селянського життя та праці. Окрім того, церковні школи, що були у відомстві Св. Синоду, мали духовно-моральне спрямування, навчали дітей у дусі християнської моралі, набожності та працелюбства.

2. Школи грамоти.

Школи грамоти на території Півдня України організовувалися в основному для сільського малозабезпеченого населення в місцях, де не було училищ інших відомств, і часто ставали єдиним засобом поширення освіти серед народу. Вчителями в них, як правило, були церковнослужителі або члени причету. Як стверджує В. Григор'єв, такий тип навчання високо цінувався серед місцевого населення, оскільки основною метою шкіл грамоти було релігійно-моральне виховання, що сприяло розвитку поваги народу до Церкви та народних звичаїв [5, с. 351].

Школи грамоти мали велику популярність ще й тому, що навчання у світських початкових школах не відповідало поглядам та переконанням простого народу, який уважав, що освіта повинна мати винятково церковний характер. Н. Гіляров-Платонов писав, що у селянина поняття про освіту та «книжну мудрість» тісно пов'язувалося з поняттям про тлумачення Святого Письма [4, с. 128].

У 60-70-х рр. ХІХ ст. ставлення сільського населення до освіти почало змінюватися, саме тому кількість шкіл грамоти почала збільшуватися. С. Рачинський вважав, що духовенство не мало права закривати цей тип шкіл, не замінивши їх найбільш досконаліми, оскільки вони дійсно приносили користь малозабезпеченому сільському населенню, яке жило в найвіддаленіших поселеннях [7, с. 287]. По суті ці школи існували поза законом до

1882 р. За циркуляром тогочасного міністра народної просвіти барона А. Ніколаї школи грамоти були легалізовані, а у 1891 р. цей документ був офіційно затверджений імператором з опублікуванням «Правил про школи грамоти». Усі школи цього типу були передані у відомство Св. Синоду з метою посилення в них релігійно-морального напрямку. Наприкінці ХІХ ст. урядом було визнано необхідність широкої популяризації в суспільстві ідеї церковних шкіл, як своєрідних центрів релігійно-морального виховання. Для цього у «Правилах» було вказано на необхідність проведення в неділю та свята вечірніх читань для дітей та їхніх батьків, яке б супроводжувалось співом молитов і церковних пісень під керівництвом парафіяльного священика. Окрім того, призначалися попечителі шкіл, які разом зі священиком повинні були опікуватися не тільки фінансовими, адміністративними, а й релігійно-моральними питаннями шкіл. Дані за 1903 рік свідчать, що в Катеринославській губернії було 103 школи грамоти [8, с. 586]. У 1911 р. значна частина шкіл грамоти була реформована за зразком церковно-парафіяльних, а у 1917 році вони були зовсім ліквідовані в контексті відмежування школи від церкви.

Отже, школи грамоти не тільки надавали молодому поколінню елементарні знання, а й виховували громадянина з міцними духовно-моральними основами, що базувалися на православним вченні та християнській моралі.

3. Недільні школи.

У другій половині ХІХ ст. з метою духовно-моральної просвіти та поширення грамотності серед дорослих і дітей почали організовувати недільні школи. Цей тип шкіл засновували як священнослужителі при церквах і монастирях, так і громадські організації та приватні особи. Зазначимо, що представники духовенства, зокрема священики, вихованці духовних академій і семінарій, викладали в недільних школах Закон Божий, найважливіші молитви, Символ віри та заповіді. Згідно з «Правилами для недільних шкіл» (1860), що були розроблені Міністерством народної просвіти, при викладанні Закону Божого особливу увагу законовчителі повинні були приділяти «тлумаченню морального значення фактів ... на розвиток релігійного почуття учнів та пом'якшення звичаїв» [3, с. 52]. У 1859 році в Катеринославі була відкрита недільна школа для хлопців, а в Одесі у 1860 році – п'ять шкіл змішаного типу. Також у цьому році були відкриті школи в Керчі, Ніколаєві, Сімферополі та Херсоні. Для зміцнення православної моралі та запобігання вільнодумству вийшов указ імператора «Про догляд за недільними школами та викладання в них священиків» (1861), у

якомуйшлося про те, що священники, окрім викладання Закону Божого, разом із начальниками училищ повинні доглядати за школами й не допускати нічого такого, що суперечило б правилам православної віри. Але у 1862 р. школи Духовного відомства та Міністерства народної освіти були закриті. З появою «Положення про початкові народні училища» (1864) та «Положення про початкові народні училища» (1874) недільна школа отримала офіційну підтримку з боку уряду, як одна з типів початкових церковних шкіл. Так, у м. Одеса в 1887 р. була відкрита чоловіча недільна школа, а у 1888 р. – жіноча. Протягом 80-х–90-х рр. XIX ст. були також відкриті школи й у інших містах Півдня України – Александрії, Анапі, Бердянську, Феодосії, Ялті, Сімферополі, Севастополі, Николаєві, Маріуполі, Акермані, Керчі, Катеринославі тощо. Зазначимо, що школи виникали не лише в містах, а й у селах. Наприклад, у с. Іванковцях Херсонської губернії після закінчення недільної школи деякі учні вступили до місцевої другокласної церковно-парафіяльної школи й по завершенню навчання здобули посади вчителів [1, с. 243]. Наприкінці 80-х рр. XIX ст. недільні школи були відкриті при більшості духовних семінарій. Із метою набуття студентами практичних навичок майбутньої пастирської та вчительської роботи, а також сприяння взаємозв'язку з громадськістю, викладали в цих школах студенти семінарій [5, с. 17]. Згідно з «Правилами про церковно-парафіяльні школи» (1884) у недільних школах вчителі на заняттях користувалися лише книгами та навчальними посібниками, схваленими Св. Синодом. Цей факт, на нашу думку, сприяв досягненню основної мети початкової школи – утверджувати в народі вчення православної віри та християнської моральності й допомагати підвищенню морального клімату у школах цього типу. Додамо, що спочатку основним напрямом роботи недільних шкіл Духовного відомства були релігійно-моральні читання, але з метою залучення до них більшої кількості людей до програми почали вводити й загальноосвітні дисципліни. Св. Синод не тільки розробляв спеціальні програми, навчальні посібники, організовував бібліотеки, а також підвищував і освітній рівень учителів недільних шкіл відомства Православного віросповідання. Так, з появою «Положення про церковні школи» (1902) при недільних школах почали організовувати і второкласні церковно-учительські школи для підготовки вчителів для церковних шкіл. Згідно з цим документом недільні церковні школи

відкривалися з дозволу єпархіальної училищної ради не тільки при парафіях, а й при фабриках і заводах, що впливало на підвищення освітнього рівня населення та поширення релігійно-морального виховання. Так, у 1903 році в Херсонській єпархії нараховувалося 6 недільних шкіл Духовного відомства [8, с. 173]. При школах було дозволено відкривати класи рукоділля, креслення та технічного малювання. Навчальні заклади цього типу утримувалися не тільки коштом Св. Синоду та уряду, а й завдяки фінансуванню, що надходило з боку благодійних організацій, Братств і приватних осіб. На початку XX ст. кількість недільних шкіл Духовного відомства почала скорочуватися через поширення революційних ідей серед основної маси населення та втрату авторитету Православною Церквою. У 1917 році через тогочасні політичні обставини недільні школи як тип початкових церковних шкіл припинили своє функціонування.

Отже, основною метою церковних і світських недільних шкіл було не тільки розширення освітньо-культурного світогляду населення, а й моральне виховання людини на засадах православної віри, оскільки тільки духовно зріла особистість характеризується стійкими моральними поняттями та переконаннями.

Висновки. Як переконуємося, освітня діяльність православного духовенства була спрямована на впровадження початкової освіти серед простого населення за допомогою шкіл грамоти, церковно-парафіяльних і недільних шкіл. Початкові навчальні заклади Духовного відомства посідали значне місце в загальній системі освіти Півдня України та забезпечували органічний зв'язок народу з його історією, мовою та культурними традиціями. Окрім того, головною позитивною рисою церковних шкіл аналізованого історичного періоду було те, що велика увага в них приділялася саме моральному вихованню молодого покоління та взаємозв'язку сім'ї, школи та церкви. Підкреслимо, що на відміну від світських шкіл інших відомств, особливістю церковних шкіл того часу було домінування виховної мети над дидактичною. Саме церковні початкові школи XIX–початку XX ст. були втіленням самобутніх основ православ'я та народності.

Перспективи подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні досвіду роботи представників духовенства, спрямованої на духовно-моральне виховання шкільної молоді Півдня України.

Список використаних джерел

1. Абрамов Я.В. Наши воскресные школы. Их прошлое и настоящее / Я.В. Абрамов. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1900. – 352 с.
2. Аксаков И. С. Идеал нашей народной школы: союз церкви со школой / И. С. Аксаков // Сочинения: В 7 т. – М. : Тип. М. Г. Волчанинова. – Т. 4 : Общественные вопросы по церковным делам. – 1886. – С. 734–750.
3. Алабовский М. Церковно-приходская школа и всеобщее обучение / М. Алабовский. — К. : Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1909. – 40 с.
4. Гиляров-Платонов Н.П. О первоначальном народном обучении / Н.П. Гиляров-Платонов // Сборник сочинений. – М. : Синодальная Типография. – Т. 2. – 1899. – С. 127–140.
5. Григорьев В.В. Исторический очерк русской школы / В.В. Григорьев. – М. : Тов-во тип. А.Н. Мамонтова, 1900. – 589 с.
6. Катунин Ю.А. История Таврической и Симферопольской епархии : дис. ...канд. истор. наук : 07.00.02 / Катунин Юрий Андреевич. – Запорожье, 1994. – 186 с.
7. Рачинский С.А. Сельская школа // С.А. Рачинский. – М.: Тип. М. Г. Волчанинова, 1891. – 220 с.
8. Энциклопедический словарь: в 41 т. / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб.: Тип. И.А. Ефрона, 1894. – Т. XIа. – 1894. – 958 с. + [III].

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., профессор

Відомості про автора:

Єрмак Ганна Володимирівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i11.777

Надійшла до редакції: 16.01.2014 р.

Прийнята до друку: 19.02.2014 р.

References

1. Abramov, Y. V. (1900). Our Sunday schools. Their past and present. SPb: M. Merkushev Press. [in Russian].
2. Aksakov, I. S. (1886). *The ideal of our public school: union of the church and school*. Public questions for church affairs, 4. [in Russian].
3. Alabovsky, M. (1909). *Parish school and general education*. Kiev: Imperial University of St. Vladimir Press. [in Russian].
4. Gilyarov-Platonov, N. P. (1899). *About primary public education*. Collected works, 2, 127-140. [in Russian].
5. Grigoriev, V. V. (1900). *Historical essay of Russian school*. Moscow: A.N. Mamontov Press. [in Russian].
6. Katunin, Y. A. *History of Tavricheskaya and Simferopol's eparchy*. Zaporozhye: Zaporozhye State University, 1994. 186 p. [in Russian].
7. Rachinsky, S. A. (1891). *Rural school*. Moscow: M.G. Volchaninov Press. [in Russian].
8. *Encyclopaedia* (11ath vol.). (1894). SPb: I.A. Efron Press. [in Russian].